

HUGO STUMM ÉS J. A. MACGAHAN BESZÁMOLÓI A CÁRI OROSZORSZÁG 1873-AS HÍVAI HADJÁRATÁRÓL

The Accounts of Hugo Stumm and J. A. MacGahan About the Tsarist Russia's Campaign in Khiva in 1873

Tüzes Ágoston Károly¹

Absztrakt: Az Orosz Birodalom 19. századi terjeszkedésének egyik lehetséges célpontja Közép-Ázsia volt. Az orosz benyomulás a térségbe több hullámban zajlott le. Először a kazah sztyeppék meghódítása következett be, majd figyelmük a délebbre fekvő három muszlim kánság felé fordult. A Kokandi Kánság és a Buharai Emírség legyőzése után, 1873-ban megindult a támadás a Hívai Kánság ellen is. Nem ez volt az első alkalom, hogy a cári Oroszország hadjáratot vezetett az államalakulat bekebelezésére. A két korábbi kudarcra végződő vállalkozás után, ezúttal egy gondosan előkészített és megtervezett katonai akcióval szándékoztak volna sikert elérni. Az expedíció történetét számos résztvevő megörökítette, így ezek az írások egykorú forrásként rendelkezésünkre állnak. Ezek közül kiemelkedik két külső megfigyelő (egy amerikai és egy német személy) beszámolója, akik szemtanúként lehettek jelen Közép-Ázsia utolsó nagy muszlim központjának ostrománál. Tanulmányomban ennek a két munkának a segítségével szeretném bemutatni a hadjárat eseményeit, illetve megvizsgálni azt, hogy vajon ezek a nyugati személyek mennyire bizonyultak elfogulatlanak, amikor az expedícióról vagy általában Oroszországról írtak.

Kulcsszavak: Hívai Kánság, 1873, Oroszország, Hugo Stumm, J. A. MacGahan, hadjárat

---

¹ Tüzes Ágoston Károly, Tüzes Ágoston Károly, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10084662>

E-mail cím: agostontuzes@gmail.com

Abstract: Central Asia became one of the potential goals of Russian expansion in the 19th century. Russia's intrusion into the region was carried out in several waves. First, the conquest of the Kazah steppes was accomplished, then the three Muslim khanates further south got their attention. Following the defeat of the Khanate of Khokand and the Emirate of Bukhara, the Russian army turned its forces against the Khanate of Khiva. Concerning Russia, this was not the first attempt to attack the Khanate. As the previous two military campaigns had turned out to be fiascos on the part of Russia, a carefully planned and well-organized military action was about to start this time. The chain of events of this campaign was recorded by more participants, therefore we are in possession of some contemporary documents. The accounts/journals of two eyewitnesses (an American one and a German one) are to be considered the most important of all. These two had the chance to be present at the siege of the last Muslim fort of Central Asia. The present study proposes to present the events of this campaign based on these two accounts. Furthermore, an attempt will be made to investigate the impartiality of these Western authors in their reports either on the campaign, or Russia herself.

Keywords: Khivan Khanate, 1873, Russia, Hugo Stumm, J. A. MacGahan, military campaign

BEVEZETÉS

1873 tavaszán a cári Oroszország hadjáratot indított a Hívai Kánság ellen, immáron harmadik alkalommal kísérelve meg a közép-ázsiai államalakulat térdre kényszerítését. A két korábbi (1717, 1839–40), kudarccal végződő hadjárat után az Orosz Birodalom ezúttal abban reménykedett, hogy erőfeszítéseit siker koronázza. Ez az expedíció szerves része volt annak a folyamatnak, amelynek során az Orosz Birodalom felügyelete alá vonta, befolyási övezetévé tette a térséget. Az első jelentős lépést a kazah sztyeppék meghódítása jelentette. A legtovább kitartó Nagy Horda területe 1848-ban került orosz fennhatóság alá.² A következő évtizedben a krími háborúban (1853–56) elszenvedett vereség átmentileg elterelte a figyelmet az expanzió kiterjesztéséről.

---

² Sz. BÍRÓ, 2008. 29. o.

A kazah területektől délre három nomád államalakulat létezett évszázadok óta. Az újabb hódítási hullám ezeket vette célba. A kezdőpontot az 1864-ben a Kokandi Kánság ellen megindított hadjárat jelentette.³ Ennek során orosz kézre kerültek olyan jelentős nagyvárosok, mint Csimkent vagy Taskent (1865). 1868-ban a térség másik állama, a Buharai Emírség is az orosz expanzió áldozatául esett. Az egykori Selyemút mentén található ősi civilizációs központok, Buhara és Szamarkand orosz protektorátussá váltak.⁴ Ezen a területen a hódítók egy új közigazgatási egységet alakítottak ki; létrehozták az Orosz-turkesztáni Főkormányzóságot.⁵ 1873-ra már csak egyetlen független muszlim kánság létezett Közép-Ázsiában, melynek központja a hívai oázis volt.⁶ A térség teljes meghódítására törekvő nagyhatalom megkezdte a hadjárat előkészítését, hogy ezzel tovább folytassa szisztematikus terjeszkedését.

Önmagában az a tény, hogy egy korabeli nagyhatalom protektorátus alá von egy közép-ázsiai államalakulatot, első látásra nem tűnik különösebben jelentős eseménynek. Egy birodalom könnyedén el kell, hogy bánjon egy ilyen kisméretű kánsággal. A cári Oroszország 1873-as hívai expedíciója azonban mégis lázba hozta a nyugati – elsősorban brit – nyilvánosságot és döntéshozókat. Egyes sajtóorgánumok már a katonai akció megindulásának hírére – II. Sándor cár 1872 decemberében adta áldását a hadjárat megindítására⁷ – megkongatták a vészharangot, és Oroszország előre nyomulása miatt aggódtak. Folyamatosan az események ütőerén tartották az ujjukat, így az európai és angol közvélemény szinte naponta értesülhetett a legfrissebb hírekről a hívai kérdéssel kapcsolatban. Nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a 19. század egészében érdekellentét állt fent a két nagyhatalom, Nagy-Britannia és Oroszország között Közép-Ázsia birtoklásával kapcsolatban.⁸ Előbbi gyanakvással tekintett az utóbbi térnyerésére, és egyre inkább fenyegetve érezte legértékesebb gyarmatát, Indiát.⁹ Az ún. „The Great Game”, azaz a nagy játszma keretén belül zajló diplomáciai csatározás egészen 1907-ig beárnyékolta a két ország kapcsolatát.¹⁰ Ebben a kontex-

³ ALLWORTH, 1994. 142. o.

⁴ WILDE, 2017. 10. o.

⁵ MORRISON, 2008. 18. o.

⁶ MORRISON, 2020. 3. o.

⁷ BECKER, 2004. 56. o.

⁸ YAPP, 2001. 179.o.

⁹ HOBSBAWM, 1989. 314. o.

¹⁰ A kifejezés Arthur Conollytól származik, aki 1840-ben levelet írt az újonnan kinevezett kandahári brit helytartónak, Henry Rawlinsonnak, amelyben ezt a szókapcsolatot használta.

tusban kell tehát értelmeznünk a brit sajtó és közvélemény érzékeny reakcióját.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a szóban forgó expedícióról több szemtanú beszámolója is rendelkezésünkre áll egykorú forrásként. Ezek a személyek – katonák, tudósok, egy katonaeorvos, sőt még egy amerikai haditudósító is – feljegyezték tapasztalataikat, meglátásaikat, értesüléseiket a hadjáratról. Írásaik segítségével lehetnek az események rekonstruálására törekvő történészek. A jelen tanulmány célja az, hogy kifejezetten két külső szemlélő, J. A. MacGahan (1844–1878) amerikai haditudósító¹¹ és Hugo Stumm (1845–1910) német hadnagy¹² naplójára, illetve jelentéseire támaszkodva ismertesse a katonai vállalkozás legfontosabb történéseit, illetve összehasonlítsa az igen eltérő műfajú munkákat.

A kutatás során annak a kérdésnek a megválaszolására is ki kell térnünk, hogy vajon az említett két nyugati személy, akik részt vettek a hadjáraton, tudtak-e, illetve akartak-e elfogulatlanul írni a hadjárat eseményeiről, kiváltó okairól vagy általánosságban a cári Oroszországról? Remélhetjük-e azt, hogy tudósításaik megbízhatóak? Ők talán „harag és részrehajlás” nélkül láttatták és láthatták az eseményeket? A kérdés megítélése már a korszakban is ellentmondásos volt. 1874-es tanulmányában Vámbéry Ármin – aki maga is foglalkozott a hadjárat történetével, és tudományos munkássága révén a közép-ázsiai térség szakértőjének tekinthetjük – azt a megállapítást tette, hogy azok a nyugati személyek, akiknek lehetősége volt részt venni az expedíción, „magokat hálából a tények szépítésére

---

A szélesebb közönséggel Rudyard Kipling brit író ismertette meg a „*The Great Game*” kifejezést 1901-ben írt, *Kim* című regényében.

¹¹ Januarius Aloysius MacGahan (1844–1878): Ohioiban született ír bevándorlók gyermekeként. 1868-ban Európába utazott, ahol a *The New York Herald* munkatársaként haditudósítói állást vállalt. Tudósított többek között a francia–porosz háborúról, majd a párizsi kommünről is. Ezután Szentpétervárra tette át székhelyét. Utolsó munkáját az 1875–78-as balkáni válság idején végezte. „Bulgária felszabadítójaként” is emlegetik, ugyanis ő ismertette meg a nyugati közvéleménnyel (ekkor már a *Daily News* munkatársaként) az oszmánok által a bolgárok ellen elkövetett atrocitásokat. Isztambulban halt meg 1878-ban.

¹² Hugo Rudolf Christian von Stumm báró (1845–1910): A Saar-vidéki (ma alsó-ausztriai) Neunkirchenben született. A Stumm családnak komoly szerepe volt a helyi iparban, ők birtokolták a város vasgyárát. Hugo Stumm a porosz királyi haderő kötelékében szolgált. A hívai hadjárat évében az 1. vesztfáliai huszárezred 8. lovasszázadának hadnagya volt. 1888-ban a családot bárói rangra emelték. 1894–97 között Hessen-Nassau tartományi parlamentjének képviselője volt.

kötelezték”, ugyanis az oroszok csak eltűrték jelenlétüket.¹³ Ő ezért orosz érzelmű tudósításokként értékeli ezeket a forrásokat.

I. A HÍVAI HADJÁRATRÓL TUDÓSÍTÓ SZEMÉLYEK

Kik is azok a személyek, akik részt vettek a hívai hadjáraton és erről írásaikat közzé is tették? Két nagyobb kategóriát különíthetünk el ebben a tekintetben. Az első csoportba azok sorolhatóak, akik valamilyen módon köthetőek a hódító orosz hadsereghez, azaz annak tagjaként vagy ahhoz csatlakozva teljesítettek szolgálatot az expedíción. Kolokolcov ezredes – aki az egyik Dzsizakból induló egység tisztje volt – rövid naplója orosz és német nyelven is olvasható.¹⁴ Egy bizonyos Dr. Grimm, aki katonarvosként tevékenykedett, 1874-ben jelentette meg rövid naplóját a saját benyomásairól¹⁵, valamint megemlíthetjük A. L. Kuhnt is, aki az Orosz Birodalmi Földrajzi Társaság tagja volt. Az ő feladata a kánság történelmi, néprajzi, statisztikai és nyelvi szempontú kutatása és elemzése volt.¹⁶

A másik csoportot az a néhány amerikai és európai személy alkotja, akik abban a kivételes helyzetben voltak, hogy szemtanúként lehettek jelen az expedíción. De hogyan kerülhettek ők az események közvetlen közelébe? A hadjárat megindulásakor olyan neves lapok, mint a *Daily Telegraph*, de még az amerikai *New York Herald* is szükségét érezték annak, hogy tudósítót küldjenek a térségbe, abban a reményben, hogy ők fogják majd tájékoztatni a közvéleményt a hívai hadjárat eseményeiről és általában erről az ismeretlen és egzotikus világról. Közülük mindössze egynek sikerült teljesítenie küldetését, a *Herald* alkalmazásában álló J. A. MacGahannek, aki valóban szemtanúként lehetett jelen Híva városának ostrománál és tapasztalatait lejegyezte, amelyet napló formájában később meg is jelentetett.¹⁷ MacGahan esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ekkor már két éve Szentpéterváron tevékenykedett tudósítóként. Megismerte ezt a közeget és beilleszkedett. Megtanult oroszul és éppen a hadjárat évében, 1873-ban vette feleségül az orosz Varvara Jelaginát (Barbara MacGahan). Ez természetesen befolyásolhatta látásmódját, amikor az orosz hadjáratról írt.

---

¹³ VÁMBÉRY, 1874. 79. o.

¹⁴ KOLOKOLCOV, 1873.

¹⁵ GRIMM, 1874.

¹⁶ KUHN, 1874. 59. o.

¹⁷ MACGAHAN, 1874.

A külföldi haditudósítók és újságírók munkavégzését igencsak megnehezítette az a körülmény, hogy a hadjáraton való részvételük, sőt a térségbe való belépésük is kifejezetten tiltva volt.¹⁸ Az orosz hatóságok azt feltételezték, hogy ezek a személyek kvázi angol kémként figyelik meg a hadjáratot a hadjáraton, és esetleg lejártnák Oroszországot a nyugati közvélemény előtt. MacGahan ennek ellenére sikerrel járt, átverekedte magát a Kizil-kum sivatagon, és még időben utolérte a Híva falai alá tartó expedíciós seregeket. Az amerikai haditudósító beszámolóját folytatásokban közölte le munkáltatója, a *The New York Herald*, már 1873 végén. Így tehát akár egy átlagos amerikai állampolgár is értesülhetett a közép-ázsiai eseményekről. Az újságíró kalandja tudományos érdeklődésre is számot tartott az Egyesült Államokban. A hadjáratot követő évben, 1874-ben előadást tarthatott az Amerikai Földrajzi Társaság ülésén, New Yorkban.¹⁹

Ezzel szemben a *Telegraph* munkatársa, David Ker (1842–1914)²⁰ bár eljutott a térségbe, Kazali városában feltartóztatták az orosz hatóságok, így nem teljesíthette a megbízója által számára kijelölt feladatot. Ennek ellenére megjelentette művét, amelyben kiegészítő információkat találhatunk a katonai akcióval kapcsolatban, ám ezek értéke és hitelessége megkérdőjelezhető. Ker személye körül ugyanis komoly botrány bontakozott ki a korszakban. Az események helyszínétől ugyanis távol tartózkodott, amikor bejelentette Híva városának elését, ami akkor még meg sem történt. Ez a hamis hír pedig széles körben elterjedt a nyugati sajtóban.²¹

Az angolszász világ felfokozott érdeklődése, és különösen MacGahan kalandos utazásának története mellett azonban van egy másik személy is, akinek beszámolója talán kevesebb figyelmet kapott. Hugo Rudolf von Stumm jelentéseinek vizsgálata feltétlenül szükséges ahhoz, hogy elvégezhessük a hívai hadjárat nyugati szempontú elemzését. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ő az egyetlen olyan nyugati személy, aki hivatalos minőségében lehetett jelen a hadjáraton. Részvételét maga a cár engedélyezte.²² Jelentős különbség tehát Stumm és az említett amerikai újságíró között – eltérő

---

¹⁸ VÁMBÉRY, 1874. 79.o.

¹⁹ MACGAHAN, 1874. 117. o.

²⁰ David Ker (1842–1914): Brit újságíró, haditudósító, író. 1870 és 1872 között a *The Morning Post* tudósítójaként dolgozott Szentpétervárott. Ebből az állásából egy botrány következtében volt kénytelen távozni. Az országban nem kívánatos személlyé vált. Ezután visszatért Angliába és előadta tervét a hívai hadjáratról való tudósításáról. A *The Daily Telegraph* felfogadta különleges tudósítóként.

²¹ KER, 1874. Preface.

²² STUMM, 1873. 2. o.

foglalkozásukon kívül –, hogy előbbi tudósítása kifejezetten „legális” volt, nem merülnek fel kérdések munkavégzésének körülményeivel kapcsolatban.

Az eredeti cél Stumm esetében azonban nem a nyugati közvélemény tájékoztatása volt, hanem küldő országa megbízását teljesítette. Stumm és az amerikai haditudósító munkái stílusukban, illetve megközelítésükben is különböznek. MacGahan naplója izgalmas olvasmány, ám sokszor azt érezhetjük, hogy inkább személyes történetének elmesélése áll a közép-pontban. Ehhez képest egy más típusú forrás az a brosúra, amelyben Stumm hat hivatalos jelentése van összegyűjtve.²³ Ő, mint katona, egy szakszerűbb és szinte kizárólag az orosz hadseregére és hadjáratra koncentráló írást jelentetett meg. MacGahan egyébként maga is felhasználta Stumm írásait, amikor a hadjárattal kapcsolatos tényeket rögzítette.²⁴ Jól látható, hogy a hívai kérdés iránt elsősorban az angolszász közvélemény érdeklődött, hiszen C. E. Howard Vincent hadnagy, későbbi parlamenti képviselő már a következő évben lefordította Hugo Stumm jelentéseit angol nyelvre.²⁵ A jelentések megjelenésével végül a német katona is a nyugati közvélemény tájékoztatója lett, ha eredeti célja nem is ez volt.

Érdeemes megjegyezni, hogy Stumm nem csak katonaként volt jelen a hadjáraton. Azontúl, hogy feljegyzéseket készített a hadi cselekményekről, a térséget földrajzi szempontból is vizsgálta és elemezte. Heinrich Petermann földrajztudományi szaklapja²⁶ számára is készített feljegyzéseket, amelyeket a folyóirat le is közölt. Tudományos érdeklődése azonban ennél is tovább terjedt. A német tiszt az út során készített jelentései, továbbá orosz forrásokból megszerzett információi alapján egy komoly történeti-földrajzi munka elkészítésére is vállalkozott, amelyet két évvel a hadjárat lezajlása után be is fejezett. Ez egy tudományos igényességgel megírt, hivatkozásokkal ellátott mű, amelyben többek között Közép-Ázsiával, a hívai hadjárattal és annak hátterével foglalkozott.²⁷

²³ Jelentéseit eredetileg a szentpétervári német követségre küldte el. Az írásokat útközben juttatta vissza az orosz fővárosba. Ennek módjáról és útvonaláról a negyedik jelentésben olvashatunk. Forrás: STUMM, 1873. 41. o.

²⁴ MACGAHAN, 1874. 202. o.

²⁵ VINCENT, CH. E. H, 1874.

²⁶ *Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, ez volt az első német nyelvű szaktudományos földrajzi folyóirat, melyet még 1855-ben alapított Heinrich August Petermann. Hugo Stumm ebben az igen patinás orgánumban jelentethette meg írásait.

²⁷ STUMM, 1875. A munka angol nyelvű fordítása már egy év múlva elkészült. Forrás: STUMM Hugo, 1876.

II. HUGO STUMM ÉS J. A. MACGAHAN ÉRTESELÉSEI A HADJÁRAT KIVÁLTÓ OKAIRÓL ÉS AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

Hugo Stumm két komponenst említ meg írásaiban, amelyek az akció megindulásában szerepet játszottak. Külön kiemeli, hogy csak a hivatalos orosz álláspont ismertetésére vállalkozik. Ezek szerint politikai okokról, valamint kereskedelmi tényezőkről beszélhetünk.²⁸ Az első és legfontosabb cél a kereskedelmi karavánokat ért zaklatásokért, rablótámadásokért való visszavágás, illetve a jelenség felszámolása volt. Ezeket elsősorban a kánság területén élő nomád törzsek, a kirgizek és a türkmének követték el. A másik tűrhetetlen jelenség az oroszok szemében az alattvalóik rabszolgasorba taszítása volt.²⁹ A korszakban a térségben még virágzott a rabszolga-kereskedelem, amelynek elszenvetői elsősorban perzsa személyek voltak. Az orosz kormányzat álláspontja az volt, hogy a civilizáció és a kultúra nevében cselekszik, amikor úgy döntött, hogy fellép mindezek ellen. 1864-ben, a Kokandi Kánság megtámadása előtt Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov (1798–1883) külügyminiszter jegyzékben fordult az európai nagyhatalmakhoz, hogy megindokolja az expanzió megindítását. Ebben a dokumentumban jelent meg először a civilizációs misszió mint legitimitációt biztosító érv. Az orosz területekkel határos közép-ázsiai térség rendezetlen viszonyai veszélyeztették a birodalom belső békéjét, ezért Oroszországnak joga és kötelessége a térség „pacifikálása”, valamint „civilizálása”.³⁰ Ez az első számú érv, amellyel a hivatalos dokumentumokban, az orosz sereg szolgálatában álló személyeknél, de még a nyugati szemtanúknál is találkozhatunk.³¹ A felsorolt orosz sérelmek valóságok, de inkább csak ürügynek tűnnek, amelyek a közép-ázsiai expanzió további folytatását hivatottak alátámasztani.³²

Ennél részletesebb beszámolóval szolgál MacGahan előadása, illetve naplója. Az amerikai tudósító négy pontban összegezte a hadjárat kiváltó okait, amelyek között három új információt találhatunk.³³ Az Orosz Birodalom célkitűzése a térséget érintő gazdasági kérdésekkel volt össze-

---

²⁸ STUMM, 1873. 4. o.

²⁹ Pontos számuk huszonegy volt a források tanúsága szerint. MACGAHAN, 1874. 421. o.; GRIMM, 1874. 110. o.

³⁰ FONT, KRAUSZ, NIEDERHAUSER, SZVÁK, 2001. 399. o.

³¹ STUMM, 1873. 5. o.; MACGAHAN; 60. o.; KOLOKOLCOV, 1874. 105. o.

³² HELLER, 2003. 598. o.

³³ MACGAHAN, 1874. 119. o.

függésben. Az oroszok azt szerették volna elérni, hogy kereskedők a helyekkel egyenlő jogokat élvezzenek az ország áruforgalmának lebonyolításában. MacGahan szerint mindazonáltal egy vallási jellegű szempont is szerepet játszott a hadjárat megindításában; csapást mérni, sőt egyszer és mindenkorra leszámolni a közép-ázsiai iszlám utolsó nagy központjával. A muszlim vallás ugyanis az egyetlen összekötő kapocs a térség sokszínű népessége között. MacGahan arról is beszámol, hogy bizonyos katonai körök, ambiciózus tisztek sikeres lobbizása és hódításvágya is oka volt a hadjárat megindulásának.³⁴ Ez az egyetlen kritikusként nevezhető megjegyzés.

Az Orosz Külügyminisztérium számára egyértelmű volt, hogy ezt a hadjáratot diplomáciai úton is biztosítaniuk kell. Az orosz cár és külügyminisztere Pjotr Suvalovot (1827–1889)³⁵, egy ősi nemesi família sarját szemelte ki erre a diplomáciai küldetésre. Suvalov 1873 januárjában érkezett meg Londonba.³⁶ A feladata az volt, hogy közölje a brit kormánnyal, a cár nem tervezi a kánság teljes bekebelezését, hanem csak egyfajta protektorátusként kezelné Hívát. A háttérben zajló egyeztetésekről csak MacGahan számolt be röviden. A Lord Granville (1815–1891) brit külügyminiszter és Pjotr Suvalov közötti tárgyalások pontos tartalmáról azonban nem rendelkezett információkkal.³⁷

A Hívai Kánság elleni hadjárat megtervezésekor az orosz katonai vezetés számára a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy megtalálják a megfelelő útvonalakat, amelyeken az egyes csapatok megközelíthetik az ellenséges állam területét. Ha ránézünk a térképre, jól látható, hogy a hívai oázist két nagy kiterjedésű homoksivatag, a Kizil-kum és a Kara-kum veszi körül keletről és délről, melyek önmagukban is szinte leküzdhetetlen akadályt jelentenek a támadó fél számára. Egy nyugat felől érkező expedíci-

---

³⁴ Ha a Közép-Ázsiába történő benyomulás „ideológusait” keressük, akkor azokat a Külügyminisztérium Ázsia részlegén találjuk. Az Ázsiával foglalkozó osztály élén 1861 óta egy fiatal és tehetséges politikus, Nyikolaj Ignatyev (1832–1908) állt. Tervével a Hadügyminisztériumban, valamint a hadsereg-főparancsnokság vezetői között talált lelkes támogatókra, akik ideális célpontnak tekintették a térség félnomád államalakulatait. Ezzel szemben a Külügyminisztériumban sokakat aggodalommal töltött el a britekkel való összeütközés lehetősége. Forrás: JELAVICH, 1964. 168. o.

³⁵ Pjotr Andrejevics Suvalov (1827–1889): A szentpétervári rendőrség vezetője, II. Sándor cár közeli bizalmasa, 1874-től londoni nagykövet. 1878-ban ő képviselte Oroszországot a berlini kongresszuson.

³⁶ KISSINGER, 1996. 144. o.

³⁷ MACGAHAN, 1874. 422. o.

ónak pedig az Üsztürt-fennsík kietlen vidékén kellett áthaladnia, ha el akarta érni a térséget. Végül negyedik lehetőségként egy észak felől, az Aral-tavon át vezetett, tehát vízi úton történő támadással is számolhatunk. Ez a korszakban elméletileg még kivitelezhető lett volna, hiszen a tóba torkollott az Amu-darja folyó, amelyen lehetséges lett volna felhajózni Híva városáig. Ez azonban mégsem így történt. Hogy miért nem, arra részben MacGahan, részben pedig Vámbéry Ármin 1874-es tanulmánya adnak választ. Utóbbi kifejtette, hogy az Aral-tó déli partvidékén túl sekély a víz a partraszálláshoz, ezt csak kis csónakokban lehetne végrehajtani, ezért ezt az opciót nem vehették számításba az oroszok.³⁸ A hívai expedíciós erők összességében nagyjából tíz-tizenötezer főt számláltak, a csapatokat tehát csak több részletben lehetett volna a kánság területére szállítani, majd az imént említett módon partra tenni őket ami igen körülményes lett volna. Ezen kívül nem állomásozott jelentős hadiflotta a tavon.³⁹ Ezért volt szükség az akció szárazföldön történő lebonyolítására. Összességében, a földrajzi adottságokat figyelembe véve kijelenthető, hogy II. Mohamed Rahim Bogadur kán (1847–1910) számára nem volt teljesen reménytelen a küzdelem, hiszen ezek a tényezők már önmagukban természetes védelmet biztosítottak, illetve problémákat okozhattak a cári seregek számára.

A katonai akció nagyszabású voltát és gondos megtervezését jól mutatja az a tény, hogy egyszerre öt helyszínen zajlottak az előkészületek a hadjárat megindítására.⁴⁰ Nyugati forrásaink segítségével erről is pontos információkkal rendelkezünk. Északi irányból, Orenburgból Nyikolaj Alekszandrovics Verjovkin tábornok vezetésével indult el egy egység, míg Nyikolaj Pavlovics Lomakin ezredes serege a Kaszpi-tengertől, a Kendirli-öböltől kezdte meg menetelését. A harmadik egységet a Kaukázusból csoportosították át, vezetője pedig Markoszov ezredes volt. Átkeltek a Kaszpi-tengeren, majd annak keleti partján, az eredeti terv szerint Kraszno-vodszkból kellett volna nekivágniuk a Kara-kum sivatagnak. A kiindulási pontot azonban délebbre tették, az Atrak folyó völgyében található Csikiszlár városába, abban a reményben, hogy ott elégséges létszámú tevét biztosíthatnak az egység számára. A döntés végzetesnek bizonyult, ugyanis így jóval hosszabb útvonalat kellett volna megtennie a kaukázusi seregtestnek. Az extrém időjárási körülmények, valamint a víztartalékok kifogyása

---

³⁸ VÁMBÉRY, 1874. 67. o.

³⁹ MACGAHAN, 1874. 425. o.

⁴⁰ STUMM, 1873. 10–12. o.

miatt Markoszov a visszafordulás mellett döntött. Mindez 1873. május 4-én meg is történt.⁴¹

A három nyugati (északnyugati) seregetest mellett két egység kelet felől közelítette meg Híva városát. Kaufmann tábornoknak⁴², az expedíció főparancsnokának seregteste a Turkesztáni Főkormányzóság központjából, Taskentből indult el és Dzszikaz érintésével (ahol további csapatok csatlakoztak hozzá) haladt Híva irányába. A másik egység pedig Fort Aralszkból (Kazali) kelt útra Golov ezredes vezetésével. Az előzetes tervek szerint a két seregnek a Bukan-tau hegycsúcs közelében kellett egyesülnie.⁴³ Abban az esetben, ha minden seregetest megérkezik és egyesül a kánság területén, összességében tizennégyezer fő állt Kaufmann tábornok rendelkezésére.⁴⁴

1.sz. ábra. David Ker naplójának első kiadásához csatolt térképvázlat a hívai hadjáratról.⁴⁵

⁴¹ MACGAHAN, 1874. 203. o.

⁴² Konsztantyin Petrovics von Kaufmann (1818–1882): 14 éven keresztül Orosz-Turkesztán főkormányzója. Az 1860-as évek közép-ázsiai hadjáratainak vezetője.

⁴³ MACGAHAN, 1874. 164. o.

⁴⁴ STUMM, 1873. 16. o.

⁴⁵ Az egyes orosz seregetestek kiindulási pontjainak és haladási útvonalainak feltüntetésével. Forrás: KER, 1874.

III. MACGAHAN ÉS STUMM CSATLAKOZÁSA AZ OROSZ SEREGEKHEZ

De hogyan is jutott el a német hadnagy és az amerikai haditudósító az események helyszínére? Hugo Stumm hadjáraton történő részvételét II. Sándor cár engedélyezte, amelynek híreről Frigyes koronaherceg értesítette. Ő az a személy, akinek Stumm a jelentéseket tartalmazó kiadványát ajánlotta. 1873. március 28-án, Berlinben vonatra szállt, majd március 30-án megérkezett Szentpétervárra.⁴⁶ Itt felvette a kapcsolatot a német követségen Bernhard von Werder katonai attaséval (1823–1907).⁴⁷ A legfontosabb kérdés az volt, hogy hol tudna csatlakozni az expedíciós seregekhez, ugyanis több lehetséges helyszín is szóba jöhetett. Az eredeti terv szerint a két keleti sereghez küldték volna. Szaratov, Szamara, majd Orenburg érintésével juthatott volna el Fort Aralszkba (Kazaliba). Miljutyin hadügyminiszter azonban megváltoztatta az eredeti utasítást.⁴⁸ Így Stumm végül Dagesztánba utazott, hogy aztán a Kaszpi-tengeren átkelve a kendirli-öböl seregtesthez csatlakozhasson.

A német hadnagy április 1-jén kapta kézhez az útvonal leírását és másnap elindult Szentpétervárról.⁴⁹ Vonattal utazott Moszkvába, majd onnan ugyancsak vasúton Kurszkon át Rosztovig. Rosztov városától kocsin (*tarantászon*)⁵⁰ kellett tovább folytatnia utazását dél-keleti irányba. Sztavropol, majd Mozdok érintésével 1873. április 9-én jutott el Dagesztánba. A Kaszpi-tenger egyik kikötővárosába, Fort Petrovszkba (ma: Mahacska) utazott, innen futott ki ugyanis az a gőzhajó, amelynek fedélzetén átkelt a Kaszpi-tengeren. Így érkezett meg az orosz sereg táborába, ahol Lomakin ezredesnél jelentkezett.⁵¹ Az orosz tiszt fogadta őt és rendelkezésére bocsátott egy *kibitkát*,⁵² majd az útra négy tevét és három lovat adományozott

---

⁴⁶ Ettől a naptól kezdve különbséget kell tennünk a Julián-naptár és a Gergely-naptár szerinti időpontok között. Ezt maga Stumm is megteszi minden jelentésben. A tanulmányban mindig a Gergely-naptár szerinti dátumokra hivatkozom.

⁴⁷ CRAIG, 1949. 73. o.

⁴⁸ STUMM, 1873. 2. o.

⁴⁹ STUMM, 1873. 3. o.

⁵⁰ Oroszországban használatos, rugózatlan, fedett kocsi.

⁵¹ STUMM, 1873. 20. o.

⁵² A nomád kirgizek által használt szétszerelhető sátor. Stumm a jelentésben részletes leírást közöl erről a tárgyról. Nemezéből készült, a belső tere kereszt alakot formáz, az átmérője körülbelül 16–18 láb (5–7 méter), míg a belmagassága 10 láb (3 méter). Forrás: STUMM, 1873. 23. o.

neki és tolmácsának, valamint kíséretül adott melléjük két kozákot is.⁵³ A Kendirli-öböltől induló sereget néhány nappal később, április 29-én, körülbelül kétezerkészsáz fővel kezdte meg menetelését Híva irányába.⁵⁴

MacGahan szintén Szentpétervárról indult el 1873. március 23-án.⁵⁵ Társasága is akadt Eugene Schuyler személyében, akinek megbízatása, mint a szentpétervári követség ügyvivője, ekkorra lejárt.⁵⁶ (Ő nem kívánt tudósítani a hadjárat eseményeiről, hanem körutazásra készült Közép-Ázsiában.⁵⁷) Az amerikai tudósító azt az útvonalat járta be, amelyet először Stummnak is szántak. Szamarán, Szaratovon és Orenburgon keresztül vezetett az útja. Abban reménykedett, hogy még időben megérkezhet Fort Aralszkba, amely helyszín, mint tudjuk, az egyik orosz sereget kiindulópontja volt. Ám csalódnia kellett, ugyanis amikor április 19-én megérkezett a városba, az expedíciós sereg már útra kelt és megkezdte menetelését Híva irányába. Szeretett volna az orosz seregek után indulni, ám ekkor újabb problémával kellett szembesülnie. Verescsagin százados, a város elöljárója az utazást nem engedélyezte számára, csupán annyit, hogy levélben forduljon Kaufmannhoz, aki csapataival ekkor már elindult Taskentből.⁵⁸ Az írást egy futár továbbította is a hadvezérnek, aki engedélyezte az amerikai számára a részvételt, sőt még térképeket és instrukciókat is küldött MacGahannek Taskentbe (MacGahan ugyanis azt kérte a levélben, hogy a választ ide küldje vissza Kaufmann), amit azonban ő nem várt meg, végül pedig el sem utazott Taskentbe. Azt írta, hogy egy taskenti utazással csak vesztegette volna az időt, és már csak Híva eleste után ért volna a helyszínre.

MacGahannek nem volt más választása, tovább kellett indulnia. Útitársával a Szir-darja folyón hajóztak le déli irányba, Perovszkig (ma: Kizilorda). Itt elváltak útjaik; Schuyler Taskentbe tartott, míg MacGahan ismét szerencsét próbált. Ezúttal Rogyionov századosnak, az erőd parancsnokának vázolta fel a tervét a sivatagi utazásról. A napló tanúsága szerint ő már nagyobb megértést mutatott MacGahan tervei iránt.⁵⁹ Lovakat bocsátott a rendelkezésére, sőt még a hön áhított engedélyt is kiadta számára. A

⁵³ STUMM, 1873. 26. o.

⁵⁴ STUMM, 1873. 28. o.

⁵⁵ MACGAHAN, 1874. 4. o.

⁵⁶ SISCOE, 1968. 119. o.

⁵⁷ Utazásáról naplót vezetett, amelyben hasznos kiegészítő információkat találhatunk MacGahanról és a hadjáratról is. Forrás: SCHUYLER, 1876.

⁵⁸ MACGAHAN, 1874. 22. o.

⁵⁹ MACGAHAN, 1874. 27. o.

tiszt részéről ez a hozzáállás megmagyarázhatatlan. Nyilvánvalóan ő is tisztában kellett, hogy legyen a nyugati tudósítók hadjáraton való részvételét tiltó rendelkezésekkel, mégis elengedte az amerikaiakat az orosz seregek után. Ezért a tettéért egyébként később felelősségre vonták és hadbíróság elé állították, mint az kiderül a Kazaliban rekedt David Ker naplójából.⁶⁰ Amikor pedig MacGahan Perovszkából való távozása kitudódott, egy kozák csapatot is kiküldtek a keresésére Dzsizakból, mivel azt feltételezték róla, hogy angol kém.⁶¹

MacGahan és kis csapata (szolgálók és egy navigátor), 1879. április 30-án vágott neki az ismeretlennek, és harminc napig tartó vándorlás, sivatagban való bolyongás után az Amu-darja folyó partján érték be Kaufmann seregét.⁶² A napló tanúsága szerint a hadvezér szívélyesen üdvözölte és kikérdezte utazásáról, kalandjairól. Nem hezitált, hanem azonnal engedélyezte számára a hadjáratról való tudósítást, sőt rendelkezésére bocsátotta az expedícióra vonatkozó információkat is. Schuyler magyarázata szerint: „*Kaufmann tábornok józan ítélőképessége győzedelmeskedett a központi tisztviselők nevetséges félelmei felett.*”⁶³

IV. HUGO STUMM ÉS A LOMAKIN EZREDES-FÉLE SEREGTEST MENETELÉSE

Hugo Stumm jelentései révén igen részletesen megismerhetjük a Lomakin ezredes által vezetett seregtest menetelését, akiknek az Üsztürt-fennsíkon kellett átkelnie, mielőtt elérték volna a Hívai Kánság területét. Az expedíció Senek városán keresztül haladt keleti irányba, a katonáknak pedig már ebben a kezdeti szakaszban is komoly nehézségekkel kellett szembeülnie. A harcot egyelőre nem az ellenséges seregekkel, hanem a természet erőivel kellett megvívniuk. A problémát elsősorban az elviselhetetlen hőség és a homokviharak okozták, amelyek ellen nem igazán lehetett védekezni.⁶⁴ Mindezek ellen ugyanis sem a katonák ruházata, sem a sátrak nem nyújtottak kellő védelmet. Az állatok (lovak és elsősorban tevék) igen nagy számban pusztultak el már ilyen rövid idő alatt is. Úgy tűnhetett, a

---

⁶⁰ KER, 1874. 89. o.

⁶¹ SCHUYLER, 1876. 308–309. o.

⁶² MACGAHAN, 1874. 158. o.

⁶³ SCHUYLER, 1874. 66. o. (A szerző saját fordítása.)

⁶⁴ STUMM, 1873. 29. o.

történelem ismétli önmagát, hiszen a Vaszilij Perovszkij⁶⁵ tábornok által vezetett, 1839-es hívai hadjárat is ezen okok miatt fulladt kudarcba.⁶⁶ Mindkét nyugati szemtanú helyesen állapította meg a tevék nélkülözhetetlen szerepét a hadjáratban.⁶⁷ Az expedíció megszervezésekor a legfontosabb feladat a megfelelő számú állatról való gondoskodás volt, hiszen az ellátmány szállítására semmilyen más eszköz nem állt rendelkezésre a térségben.⁶⁸ A sereg vízellátása ugyanakkor biztosított volt. Ezt úgy tudták megoldani, hogy forrástól forrásig haladtak, ez jelentette a vonulás vezérfonalát. Megfelelő vízellátás nélkül a katonai akció eleve kudarcra lett volna ítélve. Az orosz sereg igen professzionális módszerekkel dolgozott. Stumm leírja például, hogy minden egyes forrás esetében kémiai vizsgálatokat végeztek a víz minőségével kapcsolatban, mielőtt azokból a katonák ittak volna.⁶⁹

Az akció megtervezésekor a hadsereg parancsnokai úgy számoltak, hogy Lomakin ezredesnek az Aibugir-tavat kell elérnie, ahol egyesülhet Verjovkin tábornok seregtestével, amely Orenburgból indult el.⁷⁰ Május 19-én azonban Lomakin ezredes egy küldönc révén hírt kapott az északnyugat felől közeledő Verjovkintól.⁷¹ Utóbbi arról értesítette a nyugat felől érkező seregtest vezetőjét, hogy Kongrát irányába tart, így a két sereg egyesülésére inkább abban a térségben kellene sort keríteni. Verjovkin 1873. május 20-án elfoglalta a hívaiak által harc nélkül feladott várost.⁷² A város az Amu-darja deltatorokolatánál, a folyó bal partján feküdt, már a kánság területén. Néhány nappal később, május 25-én Lomakin is elérte Kongrát városának térségét a maga seregtestével.⁷³ Így kerülhetett sor a két, nyugatról induló alakulat egyesülésére. A seregek feletti parancsnokságot Verjovkin tábornok vette át mint legmagasabb rendfokozatú tisztt.

A hadsereg egységei Kongrát birtokbavétele után délkeleti irányba haladtak tovább. A kánság belső területei felé nyomuló oroszok következő célpontja Hodzsejli városa volt. Ennek közelében került sor az első jelentős

---

⁶⁵ Vaszilij Perovszkij (1794–1854): Az Oroszország déli határán fekvő Orenburg központú körzet katonai kormányzója 1833-tól kezdve.

⁶⁶ MORRISON, 2016. 253. o.

⁶⁷ STUMM, 1873. 9. o.

⁶⁸ MORRISON, 2014. 7. o.

⁶⁹ STUMM, 1873. 31. o.

⁷⁰ STUMM, 1873. 39. o.

⁷¹ STUMM, 1873. 53. o.

⁷² STUMM, 1873. 62. o. MacGahan a naplójában ezt az eseményt tévesen június 1-jére datálta. Forrás: MACGAHAN, 1874. 206. o.

⁷³ STUMM, 1873. 65. o.

összecsapásra 1873. május 27-én.⁷⁴ Stumm katonai szemmel tekintett az eseményekre, így részletes leírást adott az egyes alakulatok elhelyezkedéséről, támadásuk időpontjáról és irányairól, a napi parancsról, illetve kitért az ellenséges erők pozíciójának ismertetésére is. Aki kezébe veszi az 1873-ban kiadott jelentéseket, az a kötet végén térképeket találhat, ahol többek között a Hodzsejli mellett lezajló ütközet részletes bemutatását is megtekintheti. A csata végül a technikai fölényben lévő fél, az orosz haderő győzelmével zárult. A hódítók bevonultak a városba, ahol jelentős létszámú perzsa rabszolgát találtak, akiket felszabadítottak.⁷⁵ Így tehát megkezdődött a hadjárat „civilizációs” szakasza is. A hódítók két pihenőnapot tölthettek el Hodzsejliben, ahol megünnepezték a két seregtest sikeres egyesülését is, majd május 30-án elhagyták a várost és folytatták előrenyomulásukat Híva felé.⁷⁶

A másik jelentős ütközet június 1-jén zajlott le. Az utolsó, még Híva előtt álló komolyabb erősséget, Mangitot is elfoglalták az oroszok, így megnyílt számukra az út a főváros felé.⁷⁷ Stumm megállapítja, hogy ettől a ponttól kezdve a kánság hadereje már nem tudott egységesen fellépni. Hadviselésük jellege érezhetően megváltozott, a küzdelmet a továbbiakban gerillaharc formájában folytatták, komolyabb erők összpontosítására már nem voltak képesek.⁷⁸ Az ellenállás másik módját pedig a felperzselt föld taktikájának alkalmazása jelentette, amellyel éltek is a kánság harcosai. Elpusztították például az Amu-darján átívelő hidak egy részét, hogy így is lassítsák az orosz seregek átkelését a folyón. Ezzel ideig-óráig valóban célt érthettek, a problémát viszont az jelentette, hogy lassan nem volt hova hátrálniuk, hiszen a hódítók már nagyon közel jártak a fővároshoz.

V. HÍVA OSTROMA KÉT KÜLÖNBÖZŐ NÉZŐPONTBÓL

J. A. MacGahan és Hugo Stumm két eltérő seregtesthez csatlakozva közelítette meg Híva városát, így lehetőségünk van arra, hogy mind a délkelet felől, mind pedig az északnyugat felől érkezők szemszögéből megismerhessük a város ostromának eseményeit.

---

⁷⁴ STUMM, 1873. 70. o.

⁷⁵ STUMM, 1873. 77. o.

⁷⁶ STUMM, 1873. 80. o.

⁷⁷ STUMM, 1873. 90. o.

⁷⁸ STUMM, 1873. 91. o.

Stumm és a nyugatról közeledő egyesített sereg az Amu-darja partján haladt délkeleti irányba. 1873. június 4-én jelentős esemény történt, hiszen a Verjovkin parancsnoksága alatt álló seregek ezen a napon kaptak hírt először Kaufmann tábornok felől.⁷⁹ A levél május 27-én kelt, az Amu-darja partján. Ebben a főparancsnok arról tájékoztatta Verjovkint, hogy csapataival egyelőre a folyón való átkelést kell megoldania, ami azon a napon még nem volt lehetséges. Reményei szerint azonban ezt hamarosan meg tudják tenni, és június 4-én már Híva falai alá érhetnek. Ugyanezen a napon levél érkezett a hívai despotától is, amelyben arra kérte Verjovkint, hogy kössenek fegyverszünetet.⁸⁰ A kán azt is hozzáfűzte, hogy az orosz csapatokat vendégként várja fővárosában, az addigi támadásoktól pedig elhatárolódott és kijelentette, hogy az a türkmén törzs felelőssége. A kán ezzel a lépéssel nyilvánvalóan időt szeretett volna nyerni. MacGahantól tudjuk, hogy az uralkodó ezen a napon hasonló tartalmú levelet küldött a délkelet felől érkező Kaufmann tábornoknak is.⁸¹ Verjovkin azonban nem bocsátkozott tárgyalásokba, hiszen arra nem is volt felhatalmazása, hanem haladt tovább a főváros felé, amelynek falai alá 1873. június 7-én érkezett meg. A következő két napon azonban még nem kezdték meg az ostromot, Kaufmann érkezésére vártak. A hívaiak addig is igyekeztek megzavarni Verjovkin egyesült seregeit; szórványos támadásokat intéztek a tábor ellen, ezeket azonban az oroszok könnyűszerrel visszaverték, súlyos veszteségeket okozva a kán-ság harcosainak.⁸²

Mindeközben J. A. MacGahan beérte Kaufmann tábornok seregét. Az első jelentős esemény, amelyről beszámolhatott, a délkelet felől közeledő orosz seregek Amu-darja folyón való átkelése 1873. május 30-án, illetve június 1-jén.⁸³ A sikeresen kivitelezett partraszállás után egyetlen komolyabb kihívás maradt számukra; Híva eléréséhez be kellett venniük Hazaraszp városát, illetve a hozzá tartozó erődöt. Ostromra azonban végül nem került sor, ugyanis a kán nagybátyja harc nélkül feladta az erősséget és távozott a fővárosba.⁸⁴

A Hazaraszpból való távozás után már csak néhány kilométer választotta el a keleti orosz sereget Hívától, amikor egy kisebb küldöttség

---

⁷⁹ STUMM, 1873. 98. o.

⁸⁰ STUMM, 1873. 100. o.

⁸¹ MACGAHAN, 1874. 221. o.

⁸² STUMM, 1873. 104. o.

⁸³ MACGAHAN, 1874. 173. o.

⁸⁴ MACGAHAN, 1874. 196. o.

érkezett Kaufmann tábornokhoz a kán nagybátyjának vezetésével. Ebben tájékoztatta az expedíció főparancsnokát, hogy Mohamed kán inkább menekülőre fogta, és elhagyta a fővárost.⁸⁵ Szaíd Ul-Umar feladata pedig az volt, hogy nevében feladja Hívát.

Az éppen zajló tárgyalásokról a nyugatról érkező és már a város falai alatt tartózkodó Verjovkin semmit sem tudott. Mivel továbbra sem kapott instrukciókat Kaufmann tábornoktól, és seregeit folyamatosan tűz alatt tartották, úgy döntött, hogy nem vesztegetheti az időt, megkezdte Híva városának ostromát. Június 9-én délben ezért parancsot adott a falak ágyúzására.⁸⁶ Az északnyugat felől érkező Verjovkin és Lomakin által vezetett csapatok a város északi kapujára mérték csapást. A délután folyamán azonban rendkívüli esemény történt. Az ostromot irányító Verjovkin tábornok súlyosan megsebesült, így helyét a rangidős tisztt, Lomakin vette át. Az ostrom egészen estig folytatódott. Ekkor végre megérkezett a várva várt levél Kaufmann tábornoktól, akit már csak néhány kilométer választott el a keleti kaputól. Miután lezárultak a kán nagybátyjával folyó tárgyalások, a tábornok utasítást adott a harcok beszüntetésére.⁸⁷ Másnap délelőtt a keleti kaput megnyitották Kaufmann és seregei számára. A tábornok, valamint a kán nagybátyja és testvére együtt vonultak be Híva városába 1873. június 10-én, bármiféle harci cselekmény lezajlása nélkül.

Június 10-én délelőtt az északi kapunál azonban korántsem volt ilyen békés a helyzet. A védők (elsősorban türkmének) továbbra sem adták fel a várost. Ezért az oroszok úgy döntöttek, hogy egy kisebb csapat élén közvetlen támadást intéznek a városkapu ellen. Végül egyetlen sikeres rohammal be is vették a város északi oldalát.⁸⁸ Így tehát az egyesített nyugati seregetest is teljesítette feladatát és bevonulhatott a kánság fővárosába. Hugo Stumm naplójának köszönhetően ismerjük a halottak és sebesültek számát. Az ötödik jelentés végén összegezte az egész hadjárat veszteségeit a két nyugati seregetest vonatkozásában: 131 súlyos sérültet és elhunytat számolt össze.⁸⁹ A város birtokba vétele után a seregek nagy része a falakon kívül ütött táborot, csak egy kisebb erő biztosította a rendet a városban.

Időközben, június 14-én visszatért a legyőzött Híva kánja is, akit Kaufmann tábornok fogadott a sátrában. A köztük lefolyt párbeszéd nem

---

⁸⁵ MACGAHAN, 1874. 227. o.

⁸⁶ STUMM, 1873. 105. o.

⁸⁷ MACGAHAN, 1874. 226. o.

⁸⁸ STUMM, 1873. 119. o.

⁸⁹ STUMM, 1873. 21. o.

tekinthető két egyenlő fél dialógusának. A hírhedt despota megalázkodott a rettegett „Jarim-Padisah” – Kaufmann ezen a néven volt ismert a térség lakosainak körében⁹⁰ –, és így közvetve a cár előtt. Kaufmann világossá tette, hogy ragaszkodik a *status quo* fenntartásához a kánság területén. Továbbra is Mohamed Bogadur maradt a kán, aki újjászervezhette adminisztrációját is. Az orosz haderő azonban a következő két hónapot még a városban töltötte. Kaufmann ez idő alatt felvette a kapcsolatot Szentpétervárral. A békeszerződés tervezetét futár útján küldte el, majd várta a központ utasításait.⁹¹

A több hónapos várakozás idején – rövid közjátékként – zajlott le a jomud türkmén törzs ellen vezetett hadjárat.⁹² Ez az egyetlen olyan alkalom, amikor MacGahan bármiféle atrocitásról beszámol. Az egyes fejezetcímek – „*Fire and Sword*”, „*The Massacre*” – jól jelzik a hadjárat természetét. Az amerikai tudósító egy esetben arról számol be, hogy személyesen akadályozta meg, hogy egy orosz katona türkmén nőkre és gyermekekre támadjon.⁹³

A türkmén hadjáratot követően Kaufmann végre pontot tehetett a Híva elleni expedíció végére, hiszen megérkezett a cári jóváhagyás a béke-megállapodás aláírásához. Kaufmann tábornok és a kán 1873. augusztus 23-án írták alá a békeszerződést. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy MacGahan angol nyelven megörökítette a szerződés szövegét a naplóban.⁹⁴ A szerződés értelmében Híva kánja alávetette magát az orosz cárnak. Szomszédjaival továbbra is fenntarthatott kereskedelmi kapcsolatokat, háborút azonban csak a közép-ázsiai orosz hatóságok engedélyével indíthatott. A szerződés rögzítette az Orosz Birodalom és a kánság közötti határvonalat. A legfontosabb változás ebben a tekintetben az, hogy az Amu-darja jobb partján található területeket az Orosz Birodalomhoz csatolták. Az oroszok azonban jogot szereztek arra is, hogy kikötőket és kereskedőházakat alapítsanak az Amu-darja bal partján, tehát a kánság megmaradt területén, illetve biztosították az orosz gőzhajók és kereskedőhajók hajózási szabadságát a folyón. A hadjárat egyik fontos célkitűzése volt az orosz kereskedők jogainak kiszélesítése. Ez is megvalósult, mivel a kánság területén lévő vala-

⁹⁰ MacGahan „*half-emperor*”-ként fordította angolra a kifejezést.

⁹¹ MACGAHAN, 1874. 416. o.

⁹² A napló 3. fejezetének szinte egészét ennek a konfliktusnak a bemutatása teszi ki. Forrás: MACGAHAN, 1874. 349–415. o.

⁹³ MACGAHAN, 1874. 364. o.

⁹⁴ MACGAHAN, 1874. 416–420. o. A dokumentum Vámbéry Ármin 1874-es tanulmányában magyar nyelven is olvasható. Forrás: VÁMBÉRY, 1874. 81–84 o.

mennyi városnak kötelessége lett megnyitni kapuit az orosz kereskedők és áruik előtt, valamint ezek a személyek mentességet kaptak mindenféle adó és vám megfizetése alól. Az igazságszolgáltatás működésére is kitértek a békeszerződés két pontjában. Orosz állampolgárok hívaiak ellen emelt panaszait kiemelt helyen és rögtön ki kellett vizsgálnia a helyi hatóságoknak, fordított esetben viszont a közép-ázsiai orosz hatóságok hatáskörébe utalták az intézkedést. A rabszolga-kereskedelem tilalmát szintén rögzítették a szövegben. Az esetlegesen Hívába menekülő orosz bűnözők nem kaphattak menedéket a kánság területén. Végül pedig, a hadjárat költségeit a kánságra hárította Oroszország. Ennek összege kétmillió rubel volt.

Hugo Stumm jelentései bizonyos értelemben hiányosak, hiszen a türkmének ellen vezetett hadjárat eseményeiről és a békekötés aktusáról nem számolt be jelentéseiben. Ennek oka az, hogy ő már azelőtt távozott a helyszínről, hogy ezek megtörténtek volna, így tehát szemtanúként nem lehetett jelen.⁹⁵ Ezekről egyetlen hiteles nyugati beszámolóval rendelkezünk, amely J. A. MacGahan naplójában található.

ÖSSZEGZÉS

Amennyiben valaki meg akarja ismerni a cári Oroszország 1873. évi hívai hadjáratainak történetét, annak lehetősége van arra, hogy azt ne csupán az orosz katonai dokumentumok alapján tegye meg, hanem számos, valódi tapasztaláson alapuló, nyugati szemtanúk által írt beszámolót is a kezébe vehet, amelyek igen jelentős forrásértékkel bírnak.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy két olyan személy nézőpontján keresztül ismertesse meg a katonai akció eseményeit, annak hátterét és előkészítését, akik nem kötődtek egyik konfliktusban érintett félhez sem. Amennyiben hadtörténeti szempontból kívánjuk megvizsgálni és feltárni ennek a hadjáratnak a történetét, akkor arra kiváló lehetőséget biztosítanak Hugo Stumm jelentései, aki katonai szemmel, nagy pontossággal jegyezte fel a hadjárat történéseit. Ez a forrás mind adatokban, mind információkban rendkívül gazdag. A hadjárat diplomáciai hátteréről és a Közép-Ázsiában zajló nagyhatalmi vetélkedésről J. A. MacGahan naplójában olvashatunk részletesebben. A napló különlegessége, hogy szerzője nem csak az expedíció katonai vonatkozásaival foglalkozik, hanem a térség etnikai, vallási, néprajzi, társadalmi viszonyairól is átfogó képet nyújt.

---

⁹⁵ STUMM, 1873. 126. o.

Azt feltételezhattuk, hogy ezek az írások olyan kiegészítő információkat is tartalmazhatnak, amelyek a hivatalos beszámolókból kimaradtak, vagy elhallgatták azokat. A korabeli források elemzése után megállapítható, hogy csak néhány ilyennel találkozhattunk az amerikai haditudósító beszámolójában, így például az orosz tisztek hódításvágyának említését, mint a hadjárat egyik kiváló okát, vagy a türkmén nőkre és gyermekekre támadó orosz katona esetét. A Hugo Stumm által írt jelentések esetében az ehhez hasonló történetek, megállapítások hiánya azzal magyarázható, hogy nem ez a legalkalmasabb műfaj az esetleges atrocitásokról vagy visszásságokról való beszámolásra. Ő ráadásul Oroszország „vendégszeretét” élvezte, hiszen a hadjáraton való részvételét a legfelsőbb körökben engedélyezték. Egy esetlegesen kritikus megjegyzéseket tartalmazó írás, amely nyilvánosságra kerül, feszültséget okozhatott volna a Német Császárság és az Orosz Birodalom kapcsolatában.

Figyelemre méltó az a tény, hogy MacGahan megtiltott csatlakozása a hadjáratához később sem okozott számára kellemetlenséget. Valószínűleg az orosz hatóságok „enyhítő körülményként” vették figyelembe azt, hogy maga az akció vezetője, Kaufmann tábornok engedélyezte számára a tudósítást. MacGahan munkája azért is különleges, mert két évvel később orosz fordítása is napvilágot látott.⁹⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALLWORTH, EDWARD (1994). *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance*. Durham and London: Duke University Press.
- BECKER, SEYMOUR (2004). *Russia's Protectorates in Central Asia. Bukhara and Khiva, 1865–1924*. Abingdon, Oxon: Taylor and Francis.
- CRAIG, GORDON A. (1949). *Diplomats in the Prussian and German Service: The Attachés, 1816–1914*. *Political Science Quarterly*, 64 (1), 65–94. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2144182> (Letöltve: 2022. szeptember 13.)
- FONT MÁRTA, KRAUSZ TAMÁS, NIEDERHAUSER EMIL, SZVÁK GYULA (2001). *Oroszország története*. Budapest: Pannonica Kiadó.
- GRIMM, DR. (1874). *Reise-Eindrücke eines russischen Militär-Arztes während der Expedition nach Chiwa*. *Russische Revue*, 3 (4), 97–144. Letöltés helye:

---

⁹⁶ MACGAHAN, 1875.

<https://archive.org/details/russischerevue Monatsschrift für die Kunde Russlands 4.1874 cnk/page/n105/mode/2up?view=theater> (Letöltve: 2022. szeptember 5.)

HELLER, MIHAIL (2003). Az Orosz Birodalom története. Budapest: Osiris kiadó.

HOBSBAWM, ERIC J. (1989). The Age of Empire 1875-1914. New York: Vintage Books Edition.

JELAVICH, BARBARA (1964). A Century of Russian Foreign Policy, 1814 – 1914. Philadelphia and New York: J. B. Lippincott Company.

KER, DAVID (1874). On the Road to Khiva. London: Henry S. King & Co. Letöltés helye:

https://books.google.hu/books?id=7FvGa9I7NyQC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2022. szeptember 1.)

KISSINGER, HENRY (2008). Diplomácia. Budapest: Panem kiadó.

KOLOKOLCZOV, D. G. (1873). Ekspediczia v Khivu v 1873 godu. Ot Dsizzajca do Kliivi. Palcliodni Dnevnijc. Szentpétervár: Tip. Departamenta Udelov.

KUHN, A. L. (1874). Bericht über meine Reise durch das Chanat Chiwa während der Expedition im Jahre 1873. Russische Revue, 3 (4), 58–74. Letöltés helye:

<https://archive.org/details/russischerevue Monatsschrift für die Kunde Russlands 4.1874 cnk/page/n65/mode/2up?view=theater> (Letöltve: 2022. szeptember 5.)

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1874). Campaining on the Oxus and The Fall of Khiva. London: Sampson Low, Marston and Searle. Letöltés helye: <https://archive.org/details/dli.pahar.0766/page/n3/mode/2up> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1874). Oasis of Khiva. Journal of the American Geographical Society of New York, 6, 116–137. DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/196342>

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1875). Voennije gyesztvija na Okszusz i pagyenie Khiovi. Moszkva: Unyiverszityetskaja Tip.

MORRISON, ALEXANDER (2014). Camels and Colonial Armies. The Logistics of Warfare in Central Asia in the Early 19th Century. Journal of the Economic and Social History of the Orient, 57(4), 443–485. Letöltés helye:

https://www.academia.edu/8669251/Camels_and_Colonial_Armies_Th

[e Logistics of Warfare in Central Asia in the early 19th century](#)

(Letöltve: 2022. szeptember 2.)

- MORRISON, ALEXANDER (2008). *Russian Rule in Samarkand 1868-1910: A Comparison with British India*. Oxford: Oxford University Press.
- MORRISON, ALEXANDER (2020). *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORRISON, ALEXANDER (2016). Twin Imperial Disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official mind, 1839–1842. *Modern Asia Studies*, 48(1), 253–300. Letöltés helye: https://www.academia.edu/4307357/Twin_Imperial_Disasters_The_Invasions_of_Khiva_and_Afghanistan_in_the_Russian_and_British_Official_Mind_1839_1842 (Letöltve: 2022. augusztus 28.)
- SCHUYLER, EUGENE (1876). *Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bokhara, and Kuldja*. Vol. I. New York: Scribner, Armstrong & Co. Letöltés helye: <https://archive.org/details/dli.pahar.0846> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)
- SISCOE, FRANK G. (1968). Eugene Schuyler, General Kaufmann, and Central Asia. *Slavic Review*, 27(1), 119–124. DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/2493918>
- STUMM, HUGO (1873). *Aus Chiwa, Berichte*. Berlin: Ernst Sigfried Mittler & Sohn Königl. Hofbuchhandlung. Letöltés helye: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11160469?q=%28%22hugo+stumm%22%29&page=1> (Letöltve: 2022. szeptember 3.)
- STUMM, HUGO (1873). Die Einnahme von Chiwa durch die Russen, 10. Juni 1873. *Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, 19, 335–336. Letöltés helye: https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00260781/ThULB_129489816_1873_Perthes_0001.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00516725 (Letöltve: 2022. szeptember 4.)
- STUMM HUGO (1875). *Die russische Feldzug nach Chiwa. Historische und Militair-Statistische Übersicht des Russischen Operationfeldes in Mittelasien*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler & Sohn. Letöltés helye:

- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11315319?q=%28%22hugo+stumm%22%29&page=,1> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)
- STUMM, HUGO (1873). Mit der Russischen Armee gegen Chiwa. Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie, 19, 281–286. Letöltés helye: https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00260781/ThULB_129489816_1873_Perthes_0001.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00516725 (Letöltve: 2022. szeptember 4.)
- STUMM, HUGO (1876). The Russian Campaign Against Khiva in 1873. Calcutta: Foreign Department Press. Letöltés helye: https://books.google.hu/books?id=3hpXAAAAMAAJ&pg=PA9&hl=h u&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2022. augusztus 29.)
- SZ. BÍRÓ ZOLTÁN (2008). Az Orosz Birodalom közép-ázsiai terjeszkedése. Politikatörténeti vázlat. Világtörténet, 30 (2), 28–33.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1874). Az orosz hadjárat Chiva ellen. Budapesti Szemle, 5 (9) 64–90.
- VINCENT, C.E. HOWARD (1874). Russia's Advance Eastward, Based on the Official Reports of Lieutenant Hugo Stumm, to Which Appended Other Information on the Subject and a Minute Account of the Russian Army. London: H. S. King & Co. Letöltés helye: https://proxy.europeana.eu/9200143/BibliographicResource_2000069433806?view=http%3A%2F%2Fpurl.ox.ac.uk%2Fuuid%2Fb625e697015e4f0c92a4b81f85d61e4b&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi (Letöltve: 2022. augusztus 29.)
- WILDE, ANDREAS (2017). The Emirate of Bukhara. Oxford Research Encyclopedia of Asian History, 2017 (No. 11.), 1–21. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277727.013.14>
- YAPP, MALCOLM (2001). The Legend of the Great Game. Proceedings of the British Academy, 111 (1), 179–198. Letöltés helye: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/2491/111p179.pdf> (Letöltve: 2022. szeptember 6.)